

Visionen om en samhällsvetenskap

av
Jerker Lundequist

Jerker Lundequist,
Projekteringsmetodik, KTH.

I denna artikel redovisas filosofen Peter Winchs tolkning av Wittgensteins livsformsbegrepp, och vad detta begrepp kan innebära för vårt *sätt att se* både på samhället och på forskningen om samhället.

DEN ÖSTERRIKISK-ENGELSKE FILOSOFEN Ludwig Wittgenstein räknas numera som en av vårt sekels mest betydelsefulla filosofer. En efterföljare till Wittgenstein är Peter Winch, som i sin bok *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy* försökte formulera en kritik av sin tids samhälls-, beteende- och humanvetenskaper. Winch hämtar sina filosofiska utgångspunkter från den Wittgenstein som framträder i *Filosofiska undersökningar*, men är också påtagligt influerad av Hegel och traditionen efter honom. Boken är numera en klassiker och har kommit ut i ett otal upplagor, men av någon underlig anledning har den inte fått någon nämnvärd uppmärksamhet i Sverige.

Med "social science" menar Winch samtliga de vetenskaper som berör den mänskliga vilje-

och handlingsfären. Termen "social science" översätts nog ändå bäst med "samhällsvetenskap". Det bör dock påpekas att Winch egentligen inte skriver om de samhällsvetenskaper som redan finns, utan snarare försöker peka ut en typ av samhällsvetenskap som *borde* finnas. Personligen anser jag att Winchs problembeskrivning, kritik och förslag till lösning av problemet i stora delar är korrekt, och att den typ av forskning som behövs inom arkitekturens, byggandets och brukandets område borde vara en vetenskap av den typ som Winch beskriver.

Vad menar då Winch med begreppet *samhällsvetenskap*? Som en första approximation kan man säga att det rör sig om sådana vetenskapliga discipliner som försöker påverka samhällsutvecklingen genom att utveckla, klargöra och fördjupa

den begreppsapparat som människor använder när de tänker och kommunicerar inom ett visst, avgränsat område, en *praxis*. Detta har i och för sig alltid varit en viktig uppgift för vetenskapen, men Winch sätter detta arbete i centrum, och efterlyser samtidigt en metodologisk och teoretisk medvetenhet om hur det bör gå till. Om man vill fånga Winchs idéer i en enda mening, kan man säga att han talar om en typ av vetenskaper som har till uppgift att *artikulera en samhällelig praxis* genom att lyfta fram och klargöra de begrepp som är centrala för denna praxis.

Winchs bok är bland annat ett angrepp mot det positivistiska tänkandets tillämpningar inom denna typ av vetenskaper. De metoder, modeller och begrepp som utvecklats inom den naturvetenskapliga forskningen är inte tillämpliga inom dessa vetenskaper, menar Winch. Huvudtanken hos Winch är att de väsentliga problemen inom samhällsvetenskaperna inte gäller val och utformning av empiriska metoder eller prövningsförfaranden av hypoteser; problemen är filosofiska, dvs. *begreppsliga*.

Enligt Winch bör samhällsvetenskaperna byggas upp kring ett antal centrala begrepp: livsform, praxis, regel, handling, mening och tolkning. Det grundläggande begreppet – både för Winch och Wittgenstein – är *livsform*. De övriga begreppen så att säga tilldelas sin mening av begreppet livsform.

Begreppsanalysen får därmed en central roll inom samhällsvetenskaperna. Egentligen, säger Winch, bör varje forskningsprojekt inledas med att den ansvarige forskaren frågar sig vad det fenomen som han tänker studera egentligen *är* för någonting.

En arkitekturforskare bör således ha ställt sig frågan: Vad *är* arkitektur? Vad är det som gör att vi kan *se* fysiska ting – byggnader, anläggningar, infrastrukturer – *som* arkitektur? Vi tolkar och upplever dessa fysiska ting som arkitektur, men vi ställer egentligen inte några frågor om hur denna

förbindelse mellan fysiska ting och mänsklig tolkning och upplevelse uppstår. Vi begår misstaget att se frågorna som givna och självklara, och ger oss ut på en jakt efter empiriskt grundade svar på frågor vars begreppsliga grund egentligen är synnerligen dunkel. (I en annan artikel i denna tidskrift har jag försökt visa hur man kan hantera dessa frågor, dock inte med stöd i Winchs tänkande utan med utgångspunkt från en annan filosof inom samma av Wittgenstein inspirerade tradition, dvs. Roger Scruton.)

Frågor av denna typ är filosofiska till sin karaktär – de är inte ens nåbara via empiriska observationer.

Enligt Winch är samhällsvetenskapernas viktigaste uppgift att klargöra *meningen* med de fenomen som ingår i mänsklig *praxis*, med vilket han menar människornas regelstyrda och kollektiva betendemönster. Samhällsvetenskapernas uppgift är att tolka och förstå dessa företeelser i termer av de berörda människornas egna begrepp. Dessa begrepp är i sin tur uppkomna ur den *livsform*, den sociala verklighet i vilken dessa människor lever.

Filosofins uppgift

Winch börjar sin bok med att beskriva vad han upplever som det väsentliga i den filosofiska verksamheten: den ständigt pågående undersökningen av varat, kunskapen och språket. Filosofen ställer frågor om varat, kunskapen och språket, och försöker besvara dessa frågor *a priori*, dvs. utan stöd av gjorda erfarenheter. De svar som filosofin ger kan framstå som sanna, falska, giltiga eller ogiltiga, redan *innan* (a priori) vi prövat dem mot vår erfarenhet. Målet för filosofin är således att formulera påståenden om varat, kunskapen och språket med hjälp av "rent" tänkande, vilket gör att de begreppsliga frågorna kommer att stå i centrum för den filosofiska verksamheten. "Forskaren undersöker de enstaka företeelsernas och processernas natur, orsaker och effekter, men filosofen är främst intresserad av verklighetens

natur i sig och i allmänhet,” skriver Winch (1988, s. 9).

Filosofins uppgift är att *belysa* de begrepp som är av betydelse för vår verklighetsuppfattning och därmed för vårt sätt att leva. Detta betyder emellertid inte att filosofens verksamhet sammanfaller med språkforskarens verksamhet. Den väsentliga frågan för filosofen gäller hur vårt tänkande och därmed vårt språk förhåller sig till vår verklighet, och de begreppsliga frågorna är relevanta endast i den mån de har betydelse för denna grundfråga. Filosofens intresse för språkfrågor gäller således inte främst att klara ut specifika språkliga problem, utan snarare att klara ut missförstånd angående språkets *natur* (ibid, s. 12).

I Wittgensteins efterföljd tilldelar Winch språket en viktig roll inom de mänskliga livsformerna (ibid, s. 15):

”Vi kan knappast påstå (...) att filosofins problem uppkommer ur språket *snarare än* ur verkligheten, därför att när vi diskuterar språket filosofiskt, diskuterar vi de facto *vad som räknas som tillhörande verkligheten*. Vår uppfattning om vad som tillhör verkligheten tilldelas oss av vår språkanvändning. De begrepp vi har, bestämmer hur vi upplever verkligheten. (...) För oss *är* verkligheten det som representeras via dessa begrepp. Detta bör inte tolkas som att våra begrepp inte skulle vara föränderliga, men, när de ändras, betyder detta att vårt sätt att uppfatta världen också har förändrats”.

Det som Winch menar är att vi *ser* världen via våra begrepp. Vi tolkar ständigt företeelserna i vår omgivning och denna tolkning innebär att vi *ser* en viss företeelse *som* någonting (vi *ser* en viss byggnad *som* arkitektur; vi *ser* en viss människa *som* en vän; vi *ser* en kvadratmeter duk med påstruken färg *som* ett konstverk). Men begrepp är inga statiska företeelser – de ändras efter hand som samhället och våra relationer till varandra

inom detta samhälle förändras. Detta innebär också att vårt sätt att se på företeelserna i världen ändras. Ett exempel kan vara vårt sätt att uppleva vissa föremål som konstverk; det moderna konstbegreppet uppstod först under 1700-talet – något som exempelvis innebär att vår tids människa ser på konstverk från renässansen på ett annat sätt än renässansmänniskan: ”För oss *är* verkligheten det som representeras via dessa begrepp”.

När den filosofiska verksamheten berör vetenskapliga frågor gäller det oftast begrepp som är av betydelse för vår verklighetsuppfattning: orsak, verkan, egenskap, objekt, materia, rum, tid osv. Inom samhällsvetenskaperna får filosofin emellertid en speciell innebörd – eftersom en stor del av dessa vetenskapers frågor egentligen är filosofiska, dvs. begreppsliga. Med detta menar Winch att många av dessa vetenskapers kärnfrågor snarare bör behandlas med en begreppsanalys som görs a priori, än med empiriska undersökningar (ibid, s. 17): innan man kan fastställa orsakerna till en viss typ av socialt beteende, bör man ställa sig frågan vad socialt beteende egentligen *är* (ibid, s. 18).

Men våra begrepp är notoriskt mångtydiga. Våra föreställningar om socialt beteende beror av det sammanhang där begreppet används. Wittgenstein har visat oss att en term som står för ett visst begrepp, kan användas på en mängd olika sätt i olika sammanhang – inom det som Wittgenstein kallar *språkspel*. Det finns vissa likheter och vissa skillnader mellan olika språkspel, men det rör sig inte om samma uppsättning av likheter och skillnader från fall till fall. Det som finns är en familjelikhet; man ser att de olika språkspelen hör ihop så som medlemmarna av en familj hör ihop, men det finns inte en bestämd uppsättning likheter mellan dem.

De kunskapsteoretiska frågor som filosofen kan ställa sig, gäller hur de väsentliga begreppen inom ett visst språkspel – eller praxis – bidrar till formandet av den livssyn och världsbild som

präglar de människor som lever sina liv inom den *livsform* i vilken språkspelet ingår.

Samhällsvetenskapernas uppgift

Samhällsvetenskaperna har till uppgift att analysera människors relationer till varandra, till samhällets institutioner och till omgivande miljö. Dessa relationer är, säger Winch, uttryck för människors idéer och uppfattningar om verkligheten. En munk kan exempelvis utveckla en viss typ av sociala relationer till de andra munkarna i klostret, samt till människor utanför klostret, men om vi vill förstå och tolka dessa relationer, så måste vi först ha förstått de religiösa idéer som utgör grundvalarna för munkens känslor och intellektuella liv (ibid, s. 23).

Av detta följer också ett bestämt krav på samhällsforskaren: att han har den kompetens som behövs för att kunna ta del av de berörda människornas livsform. För att förstå vad som är meningen med ett visst samhälleligt fenomen, måste man ha förstått vad som är meningsfullt eller inte i den livsform det gäller. Om man exempelvis vill försöka förstå meningen med vissa religiösa sedvänjor, så måste man kunna leva sig in i vad det innebär att leva ett religiöst liv, dvs. vad det innebär att vara religiös (von Wright (1958) 1975, s. 28-29).

Begreppen och de mänskliga relationernas mångtydighet innebär emellertid inte att de samhälleliga fenomenen är helt situationsbundna och tillfälliga. Den stabilitet som trots allt karakteriserar människors språkbruk, institutioner och relationer, orsakas av att människorna alltid är involverade i olika former av *praxis*, i ett regelstyrt och kollektivt beteende.

En viktig fråga blir då: Vad innebär det att följa en regel? Enligt Winch är det avgörande kriteriet på att en person följer en regel att andra människor kan identifiera den regel som följs – och att de kan bedöma om denna regel följs på ett korrekt sätt. Det är publik, journalister och domare som

identifierar de regler som fotbollsspelarna på planen följer under spelets gång, samtidigt som de bedömer om reglerna följs på ett korrekt sätt (Winch 1988, s. 30):

”Detta innebär att man måste studera, inte bara den person vars regelföljande beteende vi råkar intressera oss för, utan också hur andra människor reagerar på hans beteende. Mera precist, det är endast i en situation där det är meningsfullt att anta att någon annan skulle kunna identifiera den regel som jag följer, som jag egentligen kan sägas ha följt en regel över huvud taget”.

Poängen med detta resonemang är att regler alltid har en social kontext. Regelföljande är inte någonting privat, utan någonting kollektivt och samhälleligt.

Detta publika och kommunikativa moment gäller även våra *känsloupplevelser*. En stark känsla – av ilska, sorg eller glädje – är bunden till vår förmåga att *identifiera* den (”Min värk i ryggen beror på vantrivsel med jobbet”) och *kommunicera* kring den (”Jag ber om ursäkt om jag verkar stressad, men jag har ett tåg att passa”). Vår förmåga att hantera våra känslor och upplevelser är beroende av vår förmåga att identifiera dem och kommunicera kring dem med andra människor. Men denna kommunikation förutsätter gemensamt omfattade regler för det språkbruk, de gester och åtbörder som används. Och dessa regler är i sista hand uppkomna ur någonting givet, den *livsform* i vilken vi lever (Wittgenstein 1953 II, s. 226): ”Det som måste accepteras, det givna, är – skulle man kunna säga, livsformer”.

Det är detta som är Winchs poäng: samhällsvetenskaperna syftar till förståelse av våra livsformer – men samhällsforskaren är själv en del av dessa livsformer. Någon utanförstående observatörsroll är inte möjlig, eftersom forskaren själv är en del av det som skall studeras. Av detta följer, enligt Winch, att det som är samhällsvetenska-

pernas huvuduppgift – klargörandet och analysen av våra livsformer – till väsentlig del är en filosofisk – begreppslig – fråga.

En företeelses mening

Varje samhällsvetenskapligt projekt bör inledas med en diskussion av vad den företeelse som skall undersökas egentligen *är* för någonting. Och frågor av detta slag kan endast diskuteras a priori, eftersom de med nödvändighet måste ställas och diskuteras *innan* den empiriska forskningsprocessen kan inledas.

Logiken i resonemanget är bestickande: innan vi börjar mäta, intervju, observera och tolka, måste vi ta reda på *vad* det är som skall mätas, intervjuas, observeras och tolkas. Vi måste konstituera *begreppet* för det som skall undersökas och tolkas.

Meningsfrågorna gäller inte enbart termer och begrepp, utan också handlingar. Centralt för samhällsvetenskaperna är en önskan att förstå vad som är *meningen* med de handlingar och andra sociala fenomen som undersöks. I ett enkelt fall kan det räcka med att forskaren klarar av att peka ut *motivet* eller *skälet* för handlingen, men för det mesta är relationerna mellan motiv och handling så komplicerade att detta inte är tillräckligt; Freud har ju numera lärt oss att vi ofta gör saker av skäl som är dolda i vårt undermedvetna (Winch 1988, s. 47-48).

Men Winch driver sitt resonemang ännu längre. Även handlingar som helt saknar motiv kan ha mening, påstår han. Att agera i en praxis är att följa regeln blint, utan påvisbart motiv eller påtagliga skäl – men denna typ av handlande blir ändå meningsfullt genom att det bekräftar praxis. Och praxis är inbäddad i samhällets institutioner och i alla övriga företeelser som konstituerar en livsform (ibid, s. 52): ”allt meningsfullt beteende (...) är *ipso facto* regelstyrt”.

Poängen med att studera samhällsliga fenomen i termer av *regler* är att det ger forskaren en

möjlighet att se vad som är meningen med det som studeras. Att följa en regel är, enligt Winch, inte att mekaniskt upprepa ett visst beteende, utan att göra någonting som är likvärdigt med det som tidigare gjorts med *samma mening* (ibid, s. 59).

Man kan tillämpa en viss regel – som man lärt sig i en viss typ av sammanhang – i ett helt nytt sammanhang, förutsatt att regelns *mening* går att överföra till det nya sammanhanget. (Att köra bil i djup sand är till exempel i allt väsentligt samma sak som att köra i djup snö.). Men denna överföring av kunskap om regelns tillämpning, från ett sammanhang till ett annat, förutsätter en förmåga till *reflektion* (ibid, s. 65):

”Men mänsklighetens historia är inte enbart en berättelse om hur sedvänjor förändras: det är berättelsen om hur människor har försökt överföra det som de betraktar som viktigt i sitt levnadssätt till de nya situationer som de har haft att bemöta”.

En förutsättning för att det skall vara meningsfullt att reflektera över en given praxis är emellertid att det finns handlingsalternativ; det bör således vara möjligt att *välja* mellan olika tolkningar och tillämpningar av regeln.

Ett karakteristiskt drag för vårt handlande är att vi oftast inte anger något skäl *innan* vi handlar – vi nöjer oss med att *rättfärdiga* handlingen i efterhand (ibid, s. 81). Det väsentliga är emellertid att vi lärt oss att skilja på vad som är motiv, skäl eller rättfärdigande inom den livsform vi tillhör (ibid, s. 83).

Att artikulera en praxis

De tankemodeller som utvecklats inom naturvetenskapen baseras på en idé om en utanförstående observatör. Dessa modeller har, i kraft av naturvetenskapernas höga status och stora framgångar, haft stor dragningskraft på samhällsforskarna – trots att de ofta inte är tillämpliga inom

samhällsvetenskaperna, något som, enligt Winch, beror på att samhällsforskaren inte enbart kan förlita sig på att observera, analysera och dokumentera företeelserna utifrån – han måste dessutom eftersträva en delaktighet i de livsformer som han studerar.

Den förståelse som samhällsvetaren eftersträvar är av samma art som den som uppstår hos en ung person som genomgår en *socialisationsprocess* in i en praxis eller en livsform: att förstå en praxis förutsätter att man har lärt sig att fungera, medverka, kort sagt, leva i denna praxis. Forskarens förståelse av en praxis förutsätter således att han förstått hur unga människor inskolats i praxis: de socialiseras in i praxis, genom att studera hur äldre och medvetnare aktörer beter sig, de väljer ut och härmar förebilder, och de får vinkar och anvisningar om korrekt beteende av erfarna aktörer.

Forskarens uppgift går emellertid utöver detta – han skall dessutom *artikulera* denna praxis, genom att explicitgöra den tysta kunskap som konstituerar stora delar av praxis. Att artikulera en praxis innebär att man medverkar vid konstituerandet av begreppen för de väsentliga inslagen i praxis – och dessa begrepp måste därför kunna *accepteras* av aktörerna i den praxis eller livsform som berörs. Samtidigt innebär kravet på inlevelse i den livsform som studeras också ett riskmoment – forskaren riskerar att driva sin empati så långt att han förlorar förmågan till överblick och kritisk distans: samhället består ju inte av en enda livsform och en enda praxis, utan av en mängd livsformer och olika praxisar inom dessa livsformer, som utvecklas och förändras genom en ständig inbördes *konkurrens* om utrymme och resurser.

Konflikter och konkurrens mellan olika livsformer och praxisar blir kanske speciellt viktiga att studera, när det gäller sådana praxisar som står varandra nära. Ett exempel: utvecklingen inom

konsten under 1900-talet blir praktiskt taget obegriplig, om man inte har förstått arten av de konflikter som utkämpats mellan dess olika generationer och gruppbildningar.

Detta gör också att det blir nästan omöjligt att göra vetenskapliga prediktioner inom samhällsvetenskaperna. Winch citerar här jazzmusikern Humphrey Lyttleton (ibid, s. 94): "If I knew where Jazz was going I'd be there already".

Inte desto mindre är det viktigt för de samhällsliga forskarna att kunna göra *jämförelser* mellan olika språkspel, livsformer och praxisar – för att på detta sätt öka graden av förståelse av de företeelser som studeras. Ett exempel: den moderna språkforskningen växte till stor del fram ur den jämförande lingvistik; grammatiken inom ett språk gjordes fattbar via jämförelser med grammatiken inom andra språk.

Winch förfäktar, som påpekats, att allt meningsfullt beteende är regelstyrt, dvs. en praxis, och att alla regler är förankrade i ett socialt sammanhang, en livsform. Den distans som forskaren måste etablera för att kunna göra sina jämförelser, syftar till en "*Verfremdungs*"-effekt i Brechts mening (ibid, s. 118). Men detta får inte förleda forskaren att tro att hans sätt att se är sannare och bättre än andras. "Verfremdungs"-effektens uppgift är inte att locka fram "de dolda sanningar" som "vanliga" människor är alltför okunniga för att se, utan snarare att fästa deras uppmärksamhet på det som är så välkänt för dem att det inte längre uppmärksammas. (Ett exempel: vi är så vana vid de tavlor vi har på väggen, att det behövs en kommentar från en besökare för att vi skall se dem.)

Vetenskapens bidrag till samhället

Vetenskapens viktigaste produkter är inte upptäckter och uppfinningar, utan nya begrepp och teorier. Winch påpekar till exempel att den biokemist som upptäckt det virus som utgör orsaken till

en viss sjukdom, visserligen kan sägas ha givit ett betydelsefullt bidrag till samhällets utveckling, men att den mest väsentliga insatsen ändå gjordes av den eller de av de stora föregångarna som lyckades introducera och förankra *begreppet* virus i det medicinska tänkandet. Utan detta begrepp hade man varken kunnat tänka, handla eller forska på ett rationellt sätt i samband med alla de sjukdomar som orsakas av virus.

Ett nytt begrepp förändrar också de mänskliga relationerna inom den praxis där begreppet introducerats. Begreppet virus kom exempelvis att förändra i princip allt inom sjukvården: hur man planerade och byggde sjukhus, hur vården organiserades, hur vårdpersonalen utbildades, hur de umgicks och samarbetade med varandra och med patienterna osv.

Vi tänker via våra begrepp och nya begrepp förnyar vårt tänkande och därmed vårt handlande, vår praxis, och i sista hand också vår livsform

(ibid, s. 123): "Att redogöra för ett ords mening, är att beskriva hur det används; och att beskriva hur det används är att beskriva de sociala sammanhang som det införlivats med".

Detta innebär också att de centrala begreppen är "teoriimpregnerade" – vi observerar inte företeelser i verkligheten som om dessa vore helt isolerade från andra företeelser, utan i vår ständigt pågående tolkning av omvärlden ingår alltid ett sökande efter förbindelser mellan den företeelse som står i fokus för vår uppmärksamhet och de företeelser som tillsammans utgör bakgrunden – kontexten. Våra begrepp tenderar att bilda system av begrepp – och ett system av begrepp är början till en teori (ibid, s. 124).

Att förstå samhällliga system är således liktydigt med att förstå de idéer som människorna uttrycker i sina handlingar och begrepp, dvs. i det som konstituerar deras livsform.

Referenser

- Scruton, R., *The Aesthetics of Architecture*, Princeton University Press, N. J., U.S.A. 1979.
- Johannessen, K. S.: "Art and Aesthetic Praxis", Nordenstam, T.: "Aesthetic Competence", i Aagard-Mogensen, L. & Hermerén, G., red, *Contemporary Aesthetics in Scandinavia*, Doxa, Lund 1980.
- Wittgenstein, L., *Föreläsningar och samtal om estetik, psykoanalys och religion*, BLM biblioteket, Stockholm 1968.
- Wittgenstein, Ludwig: *Philosophical Investigations*, (Blackwell), U.K. 1953. I svensk översättning: Wittgenstein, L., *Filosofiska undersökningar*, Bonniers, Stockholm 1978.
- Wittgenstein, L., *Tractatus Logico Philosophicus*, Doxa, Lund 1982.
- Burman, C., "Om planering och arkitektur", Burman, C. & Säätelä, S., "Den estetiska diskursen: kommunikationsform och kunskapsproblem", i *Synteesi* nr 3, Helsingfors 1988.
- Winch, Peter: *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, (Routledge & Kegan Paul), London (1958) 1988.
- von Wright, Georg Henrik: *Explanation and Understanding*, (Routledge & Kegan Paul), London 1971.

Denna artikel har granskats vetenskapligt av minst två av de lektörer som anges på sidan 172.

Jerker Lundequist, docent i Projekteringsmetodik, Arkitektur, KTH, Stockholm.

Den starka betoningen på hobbyverksamhet i lönearbetarlivsformen kan komma till uttryck inom kollektivhuset. Bilden från kollektivhuset Fristad, Spånga. Foto: Jon Jeppsson.